УДК 159.9:165.73:001.81
DOI https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2026-2-5

ГЕРМЕНЕВТИКА НАУКОВОГО ТЕКСТУ: КОГНІТИВНІ ТА СМИСЛОВІ БАР'ЄРИ ЙОГО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Гриник Ірина Ярославівна,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
ORCID ID: 0000-0002-3210-3499

Кузьо Любов Іванівна,
кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри мовної підготовки
Львівського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0003-1554-3262

У статті теоретично обґрунтовано та психологічно проаналізовано сутність когнітивних і смислових бар'єрів інтерпретації наукового тексту з позицій герменевтичної методології. Висвітлено, що науковий текст постає складною когнітивно-смисловою системою, опрацювання якої вимагає від суб'єкта пізнання не пасивного декодування знаків, а активного суб'єктивного смислотворення та реконструкції авторського задуму. Зіставляються філософсько-герменевтичні принципи В. Дільтея і Х.-Г. Ґадамера з когнітивними моделями сприйняття дискурсу Т. ван Дейка та В. Кінча.

Проаналізовано трирівневу модель когнітивної репрезентації тексту (поверхневий код, текстова база, ситуаційна модель) та доведено, що когнітивний бар'єр виникає за умови фіксації читача на семантичних пропозиціях без побудови цілісної ситуаційної моделі описуваної реальності. Розкрито роль базових ментальних процесів у структурі інтерпретації: аперцепції, антиципації та методологічної рефлексії.

Подано системну класифікацію перешкод сприйняття, серед яких виокремлено понятійний дисонанс, когнітивну ригідність та стильову невідповідність.

Обґрунтовано, що подолання бар'єрів відбувається через перехід від механічного засвоєння матеріалу до його смислового групування, виділення опорних пунктів та підвищення науково-інформаційної культури дослідника. Практична цінність одержаних результатів полягає у можливості їх використання для розробки засобів розвитку методологічної компетентності та критичного мислення науковців.

Ключові слова: *герменевтика, науковий текст, когнітивні бар'єри, смислові бар'єри, інтерпретація, ситуаційна модель, методологічна рефлексія.*

Hrynyk Iryna, Kuzo Liubov. Hermeneutics of a scientific text: cognitive and semantic barriers to its interpretation

The authors theoretically substantiates and psychologically analyze the nature of cognitive and semantic barriers to the interpretation of scientific texts from the perspective of hermeneutic methodology. It is demonstrated that a scientific text constitutes a complex cognitive-semantic system whose processing requires the knower not merely to passively decode signs but to engage in active subjective meaning-making and reconstruction of the author's intention. The philosophical-hermeneutic principles of Wilhelm Dilthey and Hans-Georg Gadamer are compared with cognitive models of discourse comprehension developed by Teun A. van Dijk and Walter Kintsch.

The three-level model of cognitive text representation (surface code, textbase, and situation model) is analyzed, demonstrating that a cognitive barrier arises when the reader remains focused on semantic propositions without constructing an integrated situation model of the reality described. The role of basic mental processes in the structure of interpretation is revealed, including apperception, anticipation, and methodological reflection.

A systematic classification of barriers to comprehension is presented, including conceptual dissonance, cognitive rigidity, and stylistic mismatch.

It is substantiated that overcoming these barriers involves a transition from mechanical assimilation of material to meaningful structuring of information, identification of key reference points, and enhancement of the researcher's scientific and information literacy. The practical value of the findings lies in their potential application to the development of tools for fostering researchers' methodological competence and critical thinking.

Key words: *hermeneutics, scientific text, cognitive barriers, semantic barriers, interpretation, situation model, methodological reflection.*

© Гриник І. Я., Кузьо Л. І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Вступ

У сучасній психологічній науці проблема сприйняття та розуміння наукового тексту набуває особливого значення в контексті інтенсифікації інформаційних потоків. Науковий текст виступає не просто засобом передачі систематизованого знання, а стає складним когнітивно-смисловим простором, у якому розгортається діалог між автором і читачем. Однак у процесі фахової взаємодії суб'єкти наукової діяльності регулярно зіштовхуються з труднощами повноцінного розкодування та засвоєння змісту наукових праць. Ці труднощі зумовлені наявністю специфічних когнітивних та смислових бар'єрів, які суттєво ускладнюють процес інтерпретації фахової інформації.

Когнітивні бар'єри часто пов'язані з обмеженістю ресурсів оперативної пам'яті, ригідністю мисленнєвих схем та когнітивними упередженнями дослідника.

Смислові бар'єри, у свою чергу, виникають через понятійну неоднозначність, високу абстрактність термінології та розрив між тезаурусами автора й реципієнта інформації.

Традиційні підходи до аналізу наукового тексту нерідко обмежуються лише формально-логічним або лінгвістичним аспектами, залишаючи поза увагою глибинні психологічні механізми смислотворення.

Саме герменевтична методологія дає змогу розглядати процес читання як активну психологічну діяльність, спрямовану на подолання смислових розривів. Герменевтична інтерпретація передбачає не пасивне засвоєння готових фактів, а суб'єктивна реконструкція авторського задуму через призму власного досвіду науковця.

Відсутність сформованої герменевтичної культури у дослідників призводить до поверхового сприйняття матеріалу та викривлення сутності наукових концепцій.

Нерозуміння когнітивно-психологічних природи цих бар'єрів перешкоджає ефективній комунікації в науковому співтоваристві та гальмує розвиток методологічного мислення молодих учених.

У процесі вивченні останніх досліджень і публікацій відслідковуємо зростання інтересу науковців до когнітивно-герменевтичних вимірів розуміння тексту. Зокрема, філософсько-методологічний фундамент інтерпретаційного процесу обґрунтовано у класичних та сучасних герменевтичних працях В. Дільтея, Х.-Г. Ґадамера, П. Іванишина і М. Маркової, а також С. Квіта [1; 2; 3; 4]. Когнітивні моделі сприйняття дискурсу, процеси побудови текстової бази й ситуаційної моделі детально висвітлено в концептуальних розвідках Т. ван Дейка та В. Кінча [8].

Психологічні механізми розуміння, тлумачення та смислового групування наукової інформації ґрунтовно досліджено в працях Н. Чепелєвої [5]. Водночас специфіка виникнення й подолання безпосередньо когнітивних і смислових бар'єрів у процесі фахової інтерпретації наукового тексту в умовах сучасного інформаційного перевантаження все ще потребує цілісного психологічного осмислення

Особливої гостроти ця проблема набуває в умовах цифровізації науки, коли обсяги тексту зростають, а час на їхній якісний аналіз скорочується. Тому необхідність подолання зазначеної суперечності зумовлює важливість комплексного психологічного дослідження герменевтичних механізмів опрацювання наукового тексту.

Необхідність вивчення когнітивних і смислових бар'єрів інтерпретації визначається тим, що повноцінне розуміння наукового тексту є базовою передумовою формування методологічної компетентності, розвитку критичного мислення та ефективної професійної самореалізації науковця. Застосування герменевтичного підходу дозволяє розкрити внутрішні психологічні механізми смислотворення, що є критично важливим для оптимізації дослідницької діяльності та подолання комунікативних розривів у науковому співтоваристві.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та психологічний аналіз сутності когнітивних і смислових бар'єрів інтерпретації наукового тексту з позицій герменевтичної методоло-

гії, а також визначення психологічних шляхів та механізмів їх подолання в процесі наукової діяльності.

Матеріали та метод

Методологічною основою нашого дослідження слугує герментевтичний підхід до аналізу тексту, основоположниками якого є В. Дільтей та Х.-Г. Ґадамер [1; 2; 6; 7], а також концепції розуміння тексту Т. ван Дейка та В. Кінча [8].

Фундаментом герменевтичного підходу до наукового тексту є концепція В. Дільтея, який визначив «розуміння» як психологічний акт осягнення внутрішнього світу автора через текст [2]. Розвиваючи ці ідеї, Х.-Г. Ґадамер ввів поняття «перед-розуміння» та довів, що якісна інтерпретація можлива лише за умов «злиття горизонтів» досвіду автора та читача [1].

Когнітивно-психологічний вимір сприйняття дискурсу обґрунтували Т. ван Дейк та В. Кінч, виокремивши три рівні репрезентації тексту: поверхневий код, текстову базу та ситуаційну модель [8]. Згідно з їхньою моделлю, когнітивний бар'єр виникає тоді, коли читач засвоює лише семантичні пропозиції (текстову базу), але неспроможний побудувати цілісну ситуаційну модель описуваної наукової реальності.

Поглиблюючи цей підхід, В. Кінч розробив концепцію «побудова-інтеграція», яка описує механізми узгодження нових текстових знань із довготривалою пам'яттю читача. У праці В. Кінча доведено, що дефіцит ресурсів оперативної пам'яті блокує фазу інтеграції смислів, викликаючи викривлення авторського задуму [8]. Подолання смислових бар'єрів відбувається через активне смислове групування матеріалу та виділення опорних пунктів, а не через його механічне повторення.

Психологами-дослідниками герменевтичного підходу розуміння наукового тексту виокремлено базові психологічні прийоми смислового групування наукового тексту, а саме виділення смислових опорних пунктів (тез, мікротем, ключових понять); складання внутрішнього або зовнішнього коду; співвіднесеннями нового тексту з раніше засвоєними психологічними знаннями; порівняння та антитеза (зіставлення альтернативних наукових концепцій) [3; 4].

Поєднання філософської герменевтики та когнітивної психології дозволяє розглядати бар'єр інтерпретації як складний психологічний феномен розриву між тезаурусом автора та когнітивними схемами читача. Інтеграція зазначених концепцій формує методологічне підґрунтя для розробки практичних психологічних засобів підвищення науково-інформаційної культури дослідника.

Результати

Результати теоретико-методологічного аналізу резюмують на тому, що філософська герменевтика пояснює смисловий та діалогічний характер розуміння, а когнітивна психологія розкриває безпосередні процесуальні та структурні механізми обробки інформації в головному мозку.

Знову звернемося до наукових розвідок Т. ван Дейка та В. Кінча, які обґрунтували концепцію, згідно з якою опрацювання складного наукового тексту є результатом послідовного розгортання трьох взаємопов'язаних рівнів когнітивної репрезентації (рис. 1).

Перший (поверхневий рівень) передбачає первинне декодування графічних знаків, фіксацію слів, фразеологічних зворотів та синтаксичних конструкцій. Саме на цьому етапі виникають первинні когнітивні бар'єри, спричинені перевантаженням тексту складнопідрядними реченнями, рідкісними латинізмами, вузькоспеціалізованими абревіатурами або стилістичною заплутаністю викладу.

Другим етапом є рівень текстової бази, на якому оперативна пам'ять читача трансформує послідовність слів у систему семантичних. Текстова база функціонує на двох взаємодоповнюючих рівнях: мікроструктурному, що відображає локальні зв'язки між сусідніми реченнями та поняттями, та макроструктурному, який формує цілісну семантичну сітку тексту за допомогою макроправил узагальнення, опущення другорядного та конструювання цілісного

Рис. 1. Схема опрацювання наукового тексту

змісту. Неспроможність науковця згорнути розлогий текст у цілісну макроструктуру провокує виникнення бар'єру фрагментарного сприйняття, коли суб'єкт розуміє кожне речення окремо, але втрачає загальну логіку наукової статті.

Найвищим рівнем когнітивної обробки є ситуаційна модель, яка виникає як результат інтеграції інформації з текстової бази із фоновими знаннями та когнітивними схемами довготривалої пам'яті читача. На відміну від попередніх рівнів, ситуаційна модель репрезентує не сам текст, а безпосередню предметну реальність, яку описує автор. Тому когнітивний бар'єр інтерпретації виникає тоді, коли суб'єкт фіксується лише на рівні текстової бази, формально пам'ятаючи зміст, але виявляється неспроможним побудувати повноцінну ситуаційну модель для усвідомлення сутності та практичного значення досліджуваного явища.

Психологічні аспекти герменевтики наукового тексту охоплюють процеси розуміння, інтерпретації та суб'єктивного сприйняття інформації дослідником. Основними психологічними чинниками тут є когнітивні бар'єри, емпатія до задуму автора та вплив попереднього досвіду на дешифрування сенсів.

Глибинне засвоєння наукового змісту опосередковується низкою ключових когнітивних та ментальних процесів. Насамперед це апперцепція, яка визначає залежність сприйняття наукового тексту від загального життєвого, наукового та професійного досвіду читача, формуючи унікальний контекст опрацювання знань. Не менш важливу роль відіграє антиципація, що є здатністю науковця передбачати логічний розвиток думки автора, формулювати гіпотези та прогнозувати висновки ще в процесі читання [5].

Нарешті, рефлексія виступає критичним регулятивним механізмом, що забезпечує усвідомлення читачем власних інтелектуальних обмежень, когнітивних упереджень та стереотипів, які заважають об'єктивному розумінню оригінальної концепції.

Збій у функціонуванні цих ментальних процесів безпосередньо зумовлює виникнення когнітивних та смислових бар'єрів інтерпретації, які деструктивно впливають на сприйняття наукового тексту.

Когнітивні бар'єри першочергово проявляються у формі когнітивної ригідності як нездатності дослідника перебудувати власні мисленнєві схеми під впливом нових аргументів автора, а також у дефіциті ресурсів оперативної пам'яті, що призводить до втрати контекстуальних зв'язків [3].

Смислові бар'єри, у свою чергу, виникають на рівні понятійного дисонансу, коли існує суттєвий розрив між тезаурусом автора та тезаурусом читача, або коли термінологічна полісемія створює хибне враження розуміння змісту. Крім того, значною перешкодою є бар'єр передрозуміння, за якого суб'єкт проганяє новий текст через призму власних догматичних упереджень, підганяючи авторські ідеї під власні суб'єктивні установки замість вступу в справжній герменевтичний діалог.

Подолання окреслених бар'єрів вимагає від науковця високої науково-інформаційної культури, активізації рефлексивного аналізу та цілеспрямованого розвитку когнітивної гнучкості.

Аналіз суб'єктивно-психологічних чинників опрацювання наукового дискурсу дає змогу виокремити цілісну систему бар'єрів, що перешкоджають адекватному розкодуванню змісту.

Первинну групу становлять когнітивно-стильові бар'єри, які виникають унаслідок невідповідності між когнітивним стилем автора та індивідуальними особливостями мислення читача, наприклад при зіткненні аналітичного та синтетичного типів опрацювання інформації.

Другою категорією є понятійно-тезаурусні бар'єри, зумовлені розривом між понятійним апаратом дослідника та понятійною базою реципієнта, що призводить до некоректної категоризації наукових явищ. Значну деструктивну роль відіграють феномени когнітивного дисонансу, коли представлена в тексті концепція суперечить усталеним переконанням науковця, провокуючи несвідомий психологічний захист у формі відторгнення або викривлення авторських аргументів.

До смислових перешкод належить також бар'єр високої ступені абстракції, коли текст позбавлений конкретно-чуттєвих опор або емпіричних референтів, що ускладнює формування повноцінної ситуаційної моделі [4].

Мотиваційно-смислові бар'єри проявляються в умовах дефіциту дослідницького інтересу або формального ставлення до опрацювання джерел, що блокує залучення глибинних рівнів рефлексії. Не менш важливим є комунікативно-стилістичний бар'єр, який виникає через надмірну термінологічну перевантаженість, синтаксичну громіздкість або відсутність логічних зв'язок між структурними частинами статті.

Ситуаційні бар'єри формуються під впливом зовнішнього інформаційного шуму, часового дефіциту та виснаження оперативної пам'яті, що суттєво знижує концентрацію уваги на складних мислесхемах. Усі зазначені бар'єри перебувають у системній взаємодії, де когнітивна ригідність підсилює смисловий дисонанс, а дефіцит апперцепційної бази блокує механізми антиципації.

Системне опрацювання цих перешкод свідчить, що інтерпретація є не просто технічним читанням, а складним психологічним актом подолання смислових розривів між двома суб'єктами наукового пізнання. Тому усвідомлення специфіки зазначених бар'єрів стає критичною передумовою для цілеспрямованого розвитку методологічної культури та професійного мислення науковця.

Висновки

За результатами теоретико-методологічного дослідження з'ясовано, що інтерпретація наукового тексту постає як складний психолого-герменевтичний процес, який поєднує когнітивне розкодування знаків та суб'єктивне смислотворення.

Ефективність герменевтичного аналізу визначається здатністю науковця досягати «злиття горизонтів» власного перед-розуміння із суб'єктивним задумом автора.

Когнітивна обробка фахового дискурсу розгортається на трьох послідовних рівнях: поверхневому кодуванні, побудові семантичної текстової бази та формуванні глибинної ситуаційної моделі.

Ключовими психологічними механізмами, які забезпечують осягнення наукового змісту, виступають апперцепція, антиципація та методологічна рефлексія. Серед основних когні-

тивних та смислових бар'єрів інтерпретації виокремлено понятійний дисонанс, когнітивну ригідність, стильову невідповідність та інформаційне перевантаження оперативної пам'яті. Фіксація читача лише на рівні текстової бази без побудови ситуаційної моделі призводить до фрагментарного та поверхового засвоєння наукового матеріалу. Тому подолання бар'єрів інтерпретації вимагає переходу від механічного запам'ятовування фактів до активного смислового групування та виділення опорних пунктів тексту.

Література:

1. Ґадамер Г.-Ґ. Істина і метод : пер. з нім. Київ : Юніверс, 2000. 478 с.
2. Дільтей В. Виникнення герменевтики. Сучасна зарубіжна філософія: Течії і напрямки : хрестоматія / упоряд. В. Лях, В. Пазенок. Київ : Ваклер, 1996. С. 33–60.
3. Іванишин П., Маркова М. Основи герменевтики : конспект лекцій. Дрогобич : Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2025. 84 с.
4. Квіт С. М. Основи герменевтики : навчальний посібник. К. : Вид. дім «КМ Академія», 2003. 191 с.
5. Чепелєва Н.В. Розуміння–інтепретація–тлумачення. *Технології розвитку інтелекту*. 2017. Том 2. № 6(17). URL: https://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/301/369
6. Dilthey W. Gesammelte Schriften. Stuttgart, Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1957–2004.
7. Gadamer H.-G. Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik. Tübingen : Mohr Siebeck, 1960.
8. Van Dijk, T. A., Kintsch, W. Strategies of Discourse Comprehension. New York : Academic Press, 1983. 418 p.

Дата першого надходження статті до видання: 27.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 04.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 06.11.2026